

НАСРИЙ АСАРЛАРДА ЛЕКСИК ГУРУҲЛАНИШ

Шарипова Ёъзоа Фазлиддин қизи

*Гулистон давлат педагогика институти, Хорижий тил ва адабиёти таълим
йўналиши 2-курс талабаси*

Аннотация: Ўзбек тилишунослигининг бир қирраси бўлмиш қиёслаш масаласига ургу берилган. Яъни ўзбек адибларининг илмий асарларини тилишунослик сатҳлари бўйича таҳлилга торганлигимиз мақоланинг асосий мақсадини ташкил этади.

Калит сўзлар: лексикология, қиёслаш, омонимлик, синонимлик, антонимлик, кўп маънолик.

Ўзбек тили лексикологияси маънодошиқ имкониятларга мувофиқ қилиб ифодалашда маънодошларнинг аҳамияти катта. Олимларимиздан С.Усмонов, А.Аржиев, И.Кўчқортоев, С.Исомухамедова, М.Рахматуллаева ва бошқаларнинг маънодошларга бағишланган илмий мақолаларида маънодош сўзларнинг маънолари, ҳосил бўлиш йўллари ҳақида қимматли фикрлар ўртага ташланган. Академик В.В.Виноградов «Асосий луғат фондининг ривожланишидаги энг характерли хусусият унинг маънодошлар билан бойишидир», дейди.²¹ Маънодош сўзларнинг тил луғат составининг бой ва рангбаранглигини кўрсатувчи омилардан биридир. Маънодошлар фикрни аниқ ва мақсадга мувофиқ қилиб ифодалашда ёрдам беради. Шу сабабли, сўз санъаткорлари улардан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Севимли шоир Ғофур Ғулом ўзбек тилининг сўз бойлигидаги рангбаранг маънодошларни янги эстетик тушунчаларни очишга хизмат қилдирди. У «бир - бирдан ёки маъно маънолари билан, ёки услубий бўёқ билан, ёки ҳар икки хусусиятлар билан фарқланадиган» маънодошлардан усталик билан фойдаланди. У фикрни аниқ ва яққол ифодалаш, «мазмунни куюқ мисраларда баён этиш»²² учун маънодош сўзларни ўз асарларида сақлаб ишлатди. Шоир шеърларда бирдан ортиқ сўзларнинг ўзаро семантик алоқага киришидан ҳосил бўлган маънодошлар кўплаб учрайди. Ғофур Ғулом маънодош сўзларнинг ўзаро мутлақ тенг эмаслигига, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга эканлигига ва маъноларидаги нозик фарқларига доимо катта эътибор қилди. Маънодош сўзлардан ўзи яратган образларнинг қиёфасини китобхон кўз олдида гавдалантириш ва уларнинг ички кечинмаларини ҳар томонлама мукамал ифодалаш учун фойдаланди. Маълумки, ҳар бир маънодош сўз бири иккинчисидан ўзига хос маъно хусусиятлари билан фарқланади. «Уларнинг айримлари муайян бир

²¹ Усмонов С. Ҳорзирги замай ўзбек адабий тилида омоним ва синонимлар. –Тошкент, 1959; А.Ҳожиев. Ўзбек тили синонимларининг қискача луғати. –Тошкент, 1963; Кўчқортосев И. Синоним сўзлар ва уларнинг баъзи бир хусусиятлари // Тилишунослик масалалари, № 1. – Тошкент, 1960; Исомухамедова С. Синонимларнинг вужудга келиш йўллари ҳақида баъзи мулоҳазалар// Тилишунослик масалалари, № 1. – Тошкент, 1960; Виноградов В.В. Значение работ... для развития советского языкознания. Материалы объединённой научной сессии. – Москва, 1951. –С. 63.

²² Аиресян Ю.Д. Проблема синонима// ВЯ, № 6. –Тошкент, 1957 –С. 85; Чернишевский Н.Г. Русские писатели о языке // Хрестоматия. – Ленинград, 1954. –С. 203.; Кўчқортосев И. Синоним сўзлар ва уларнинг баъзи бир хусусиятлари // Тилишунослик масалалари, № 1. –Тошкент, 1960. –Б. 5.

маънонинг турли маъноларидан иборат бўлади». Шундай хусусиятларни ўзида сақлаган идеографик маънодошлар Ғофур Ғулом шеърларида ўринли ишлатилган. Шу жиҳатдан шоир поэзиясидаги баъзи сўзларнинг турли маъноларини ифодаловчи маънодошлар сифатида берилишини кўриб ўтамыз. Рашанки, ўзбек тилида ўқраймоқ» сўзи ёмон ниятда бўлмоқ маъносида «кўз алайтирмоқ» ибораси билан маънодошиқ муносабатга киришади. Ғофур Ғулом бу хусусиятдан фойдаланиб ўзининг «Яловбардорликка» шеърида инглиз империализмининг фуқаролар уруши давридаги босқинчилигини, ваҳшийлигини ва ўзининг уларга нисбатан бўлган ғазабини, нафратини ифодалаш учун кўз алайтирмоқ иборасини қўллайди:

Душман тополмай паноҳ
Сарбдан маълун босириқда кафан танли инглиз,
Така туркман рўзғорига кўз олайтирган иблис,
Бир ҳамланинг шиддатидан тамтарақай қочганда,
Ҳар қадамда туман зафар қучоғини очганда.
(I, 1956.32)

«Икки васиқа» поэмасида ўз вақтида солиқларни тўлай олмаган меҳнаткаш халққа Амин ва қозиларнинг ғазаб билан муомалада бўлиши ва уларнинг ёрларини ўзлари ҳисобига ўтказиб олиш воқеасини бўрттириб ифодалаш мақсадида юқоридаги форманинг сўз тартибини ўзгартириб беради:

Тўрт олачик, беш қапа, ёрларимиз
Баримтой - чўн Амингадир васиха.
Қози ғазаб билан олайтириб кўз
Мухр босди, мухрни муҳири сийҳа.
(I, 1956, 252)

Бошқа бир асарида эса бу ибора билан маънодошиқ муносабатда бўлган ўқраймоқ сўзини қўллайдики. Натижада шоир рангбаранглигига эриша олган. Тиқилмоқ сўзи «кўз олмай қарамоқ кўз узмай турмоқ» маъносини ифодалайди. Ғофур Ғулом бу сўзни айни шу маънода тўғри ва ўринли қўллайди:

Бир кафт тупроқни олиб саккиз, ўн ётук киши,
Тонг отгунча тиқилиб, текширган чоғлар бўлур.
(II, 1957, 43)

Ҳозирги ўзбек тилида бирор нарса ёки томонга кўз ташламоқ назар ташламоқ маъносини қарамоқ реаллаштиради. Шоир ўз асарларида бу сўзни ана шу маъносида қўллаб, тўғри иш қилган, албатта. Масалан:

Танкларнинг туёқлари ёрга ботаркан,
Командирга сўхим кириб қараб қоламан.
(I, 1956, 142)

Шоир ўрни келганда эса қарамоқ сўзига маънодош бўла оладиган бормоқ сўзидан ҳам фойдаланган. Маълумки, қарамоқнинг маънодоши бормоқ Тошкент шеvasига хос сўз. У адабий тилда кам қўлланган. Бироқ Ғофур Ғулом шу шева вакили бўлгани учун

хам бу сўздан кўп фойдаланган ва унинг адабий тилдан ўрин олишига ўз ҳиссасини кўшган:

Ариқ лиммо-лим тиниқ сув мавжи
Сўқланиб оламнинг хуснига боқар.
(Ш. 1957, 267)

Гофур Гулом ўзининг «Сен етим эмассан» шеърисида эса тикламоқ сўзига идеографик маънодош бўла оладиган термулмоқ феълидан усталик билан фойдаланган:

... Оталик ҳиссининг
Бебаҳо лазиз
Тўлқинлар ичра
Барқ бўлиб кетиб,
Азиз бошинг устида
Термулмоқдаман.

Маънодош сўзлар бадиий адабиётда, хусусан поэзияда жуда муҳим тасвирлаш воситаларидан бири саналади. Гофур Гулом маънодош сўзлар ёрдами билан кишиларнинг хусусиятларни, воқеа-ҳодисаларни, аниқ, равшан ва жонли қилиб ифодалай олди. Бир сўзни ўринсиз такрорлашга йўл қўймади, услубнинг раван ва кўркем бўлишини таъминлади. Шу билан шеърининг ихчам чиқишига кенг йўл очди. Сўз маъноларини, маънодаги турли маъноларни, эмоционал бўёқларнинг характерини очишда чуқур фикр юритиш имконини очишда чуқур фикр юритиш имконини берди. Буларнинг ҳаммаси Гофур Гулом поэзияси тилининг гўзал ва рангбаранг бўлишида муҳим роль уйнади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Аиресян Ю.Д. Проблема синонима// ВЯ, № 6. –Тошкент, 1957 –С. 85.
2. Виноградов В.В. Значение работ... для развития советского языкознания. Материалы объединённой научной сессии. – Москва, 1951. –С. 63.
3. Исомухамедова С. Синонимларнинг вужудга келиш йўллари ҳақида баъзи мулоҳазалар// Тилшунослик масалалари, № 1. –Тошкент, 1960.
4. Қўчқортосв И. Синоним сўзлар ва уларнинг баъзи бир хусусиятлари // Тилшунослик масалалари, № 1. –Тошкент, 1960.
5. Қўчқортосв И. Синоним сўзлар ва уларнинг баъзи бир хусусиятлари // Тилшунослик масалалари, № 1. –Тошкент, 1960. –Б. 5.
6. Усмонов С. Ҳорзирги замой ўзбек адабий тилида омоним ва синонимлар. – Тошкент, 1959.
7. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг қисқача луғати. –Тошкент, 1963.
8. Чернишевский Н.Г. Русские писатели о языке // Хрестоматия. –Ленинград, 1954. –С. 203.